

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

KUN, Tibor

A XIX–XX. századi gyarmatosítás

Eredeti közlés/Original publication:

Klió, 1997, 6. évf., 3. sz., 27–30. old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.123

Dátum/Date: 2012. szeptember/September 5.

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

Kun, Tibor: A XIX–XX. századi gyarmatosítás, *AHU MATT*, 2012, **pp. 1–6. old.**, No. 000.000.123, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Országos nagy könyvtárak

Kulcsszavak/Key words

Gyarmatosítás világtörténete 19–20. század, gyarmatosítás és egyházak, gyarmatosítók humanitárius és antihumanitárius tevékenysége, gyarmatosítók katonai beavatkozása, Afrika történelme, gyarmatosítás Afrikában, world history of colonialism 19–20 c., colonialism and churches, humanitarian and antihumanitarian activities of the colonialists, military interventions of the colonialists, history of Africa, colonialism in Africa

---

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMENTUM-
és ADATTÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC SECTORAL
PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES,
COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/ writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy le-töltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatást, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikánisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

A XIX–XX. SZÁZADI GYARMATOSÍTÁS

Kun Tibor

Pierre Guillaume, a bordeaux-i Michel de Montaigne Egyetem modern kori történelem professzora, ebben a könyvében a gyarmatosítás XIX–XX. századi világtörténelmét dolgozta föl. Célja az volt, hogy bemutassa, mi vezette a gyarmatosításban részt vett államokat és embereket, milyen célokat követtek, és e célokat hogyan próbálták megvalósítani. Elismeri: „A gyarmatosítás a modern népek nagy kalandja volt”; nem minden esetben lehet rámondani az imperialista jelzőt, de az igaz, csak ritkán tekintette egyedüli céljának valamilyen eszme terjesztését, hirdetését.

Könyve elején megállapítja: *1815-ben* – a szerző ezzel a dátummal indítja kutatásait – *Anglia* volt a világ tengereinek és gyarmatainak ura, a többi európai hatalom gyakorlatilag csak abból részesült, amit Anglia „viszonylagos nagylelkűsége” átengedett nekik. *Franciaország*, *Hollandia* és *Spanyolország* csak töredékét mondhatta magáénak régi, tengerentúli területeinek. A létező gyarmatok elsősorban gazdasági fontosságuk miatt voltak érdekesek gazdáik számára. Ezt a gyarmatpolitikát a *liberálisok* kritizálták, mondván, a gyarmatok magukhoz szívják az anyaországok tőkéjét, így ez utóbbiak nagy mértékben függővé válnak az előbbiektől. Különösen erősen bírálják a rabszolga-kereskedelmet, aminek végül is a – különböző időpontokban végbement – *abolíció* vetett véget. Ebben, a szerző szerint, az angol és a protestáns humanitárius lelkiismeret is nagy szerepet játszott.

Ausztrália, Kanada, India angol gyarmatosításával szemben a *franciák* gyarmatosító politikája kevésbé volt dinamikus, mivel a francia állam csak 1815 után kezdett komolyabban érdeklődni a gyarmatok iránt. De *Franciaország*, bár a II. Császárság idején minden tengeren jelen volt, mégsem tudott igazából versengeni Angliával: ennek oka a kereskedelmi és a bankrendszer „középszerűségében” keresendő.

A XIX. század vége és a XX. század eleje a „gyarmati imperializmus aranykora”. Az európai gyarmatosítók meg voltak győződve arról, hogy a világ minden részébe ők viszik a haladást. Ugyanakkor a következő dilemma előtt is álltak: együttesen próbálják felsőbbrendűségüket bizonyítani, vagy külön-külön, önálló nemzetekként? A létrejövő *új nemzetközi jog* pedig elsősorban a gyarmatosítók egymás közti vitáinak rendezésével, mintsem a gyarmatosítottak önrendelkezési jogaival foglalkozott. A gyarmati reflexiót olyan korabeli meggondolások vezették, mint a tudományos eredmények gyors elterjedése, a gazdasági és pénzügyi érdekek előtérbe kerülése, politikai célok elérése.

A gyarmatosítás menetében, megítélésében a következő események játszottak szerepet: Az 1884–1885. évi *berlini konferencia*, ahol a gyarmatosításból közös európai ügyet kívántak csinálni; 1914–1918: *a világ felosztása* befejeződött; 1918. január 8.: *Wilson elnök* üzenetének 5. pontja, amely egyrészt elismerte a gyarmatosítás

legitimitását, másrészt kimondta, hogy annak mind a gyarmatosítók, mind a gyarmatosítottak érdekeit szolgálnia kell; 1931: a párizsi *gyarmati kiállítás*; 1930-as évek: a *Népszövetség* ráirányította a figyelmet a gyarmatosításra, s helyet adott a gyarmatosítottak véleményének is.

A gyarmatosítás és a misszionáriusi tevékenység mindig együtt járt, még ha időnként egyik megelőzte is a másikat: lényeg, hogy mindkettő civilizátori tevékenységre hivatkozott. Itt az *angol protestáns egyházaké* volt a vezető szerep, őket követte a *katolikus egyház*. A misszionáriusok egyben voltak az új építői-terjesztői, és a hagyományok rombolói. Az *angol* gyarmatbirodalom a *protestáns*, míg a *francia* gyarmatbirodalom a *katolikus egyház* hatása alatt állt. Általában a keresztény egyházak a dekolonizációban is fontos szerepet fognak játszani.

A szerző rámutat arra, hogy az európaiak gyarmatosító tevékenysége *nem csak* a technikai eszközök, a gépek győzelmének eredménye: a gyarmatosítónak mint embernek kegyetlen helyi nehézségekkel kellett az ismeretlen területeken megbirkóznia. Ez a periódus sok hőst adott a világnak, akik életükkel fizettek az ismeretlen feltárásáért. A felfedezők közül, akikről a szerző pl. *Fekete-Afrika* kapcsán megemlékezik, emeljük ki mi is *Caillié*, *Barth*, *Livingstone* és *Stanley* nevét: mindegyikük a felfedező különböző típusát testesítette meg.

A *katonai hódítás* – amelyben megint csak az *angol* hadsereg példáját emeli ki a szerző – sok területen a relatív nyugalom és béke korszakát jelentette, amelyet azért itt-ott időnként zavargások, lázadások, törzsi villongások fenyegettek, zavartak meg.

A *közigazgatásban* két szisztéma létezett: az *asszimiláció*, ami a gyarmatok és az anyaország közötti eltérések megszüntetésére törekedett, valamint a *társulás*, ami elismerte a fenti két entitás közötti különbségeket, és ezek alapján kívánt közöttük kapcsolatokat kiépíteni. A gyarmati közigazgatás *szereplőinek* mind felelősségük, mind pedig cselekvési szabadságuk nagyobb volt, mint az anyaországban. Ennek a kivételes rendszernek a kifejeződése volt az „*indigénat*”, amelynek értelmében a gyarmati kormányzónak a helyszínen joga és lehetősége volt arra, hogy – egyrészt – *ne alkalmazza* az anyaország törvényeit, másrészt arra, hogy adott esetekben *saját belátása szerinti* törvénykezést alkalmazzon.

A gyarmatosítók *humanitárius tevékenységében* újfent az *angolok* példamutató gyakorlatát láthatjuk, akik olyan, a tradicionális erkölcsökkel szembeszegülő intézkedéseket is fogantatosítottak pl. Indiában, mint az özvegyek máglyán történő elégetésének megakadályozása vagy a gyermekáldozatok elleni harc. Jelentős volt a gyarmatosító akció a trópusi betegségek visszaszorításában. Sajnos, az is igaz, hogy pl. a nők társadalmi helyzetének általános javításában nem sokat tudtak elérni. A gyarmatosítók *antihumánus tevékenységének* egyik legdurvább megnyilvánulási formája volt az afrikaiaknak a két világháborúba való bevonása; *L. S. Senghor* nagyhatású – költői – elítélő állásfoglalását a szenegáli lövészek ilyen irányú feláldozásáról sokan ismerhetik. Az orvosi ellátás paradoxona pedig abban állt, hogy a bennszülött lakosság azt sokszor úgy tekintette azt, mint identitásuk elleni durva támadást, ami – felfogásuk szerint – még „fizikai integritásukat” is veszélyeztette. Az *oktatás* is érdekes problémákat vetett föl a gyarmatosítók számára: előnyben kell-e részesíteniük a tradicionális elit tagjait, vagy inkább az egyszerűbb népi közegeből

emeljék-e ki az új elitet, amelyet céljaik elérése érdekében majd fel tudnak használni?

Amiben a gyarmatosítók ellenségei és hívei egyaránt megegyeznek: a gyarmatosítás mindig *érdekekre* épült, valamint az, hogy a megszerzett-kitermelt *haszon* nem mindig oszlott meg méltányos módon a gyarmatok és az anyaország között. Ma már abban is mindenki egyetért, hogy a „fehér ember” vezette be a gyarmatokon a *magántulajdont*, és hogy a területek kiaknázása „szükségszerűen a bennszülöttek részleges vagy teljes kifosztását” vonta maga után. A földkijelölések gyakorlatával egyébként az ausztrál, új-zélandi, észak-amerikai, kanadai modellek alapján ismerkedhetünk meg.

A gyarmatosítók eljárásaival, durva törvénysértéseivel szemben a *bennszülött munkás* teljesen védtelen, fegyvertelen volt, hiszen nem ismerte az európai jogrendet – amelytől esetleg segítséget kaphatott volna –, s nem alakultak még meg szakszervezeteik sem; az utóbbiak csak nagyon későn jelentek meg, s a gyarmatosítók akkor is igyekeztek akadályozni érdekvédelmi tevékenységüket.

A *gyarmatgazdaság* piacgazdaság volt, emeli ki a szerző, azaz ki volt téve a piac hirtelen változásainak, ami az állandó bizonytalanság légkörét teremtette meg. A beruházásoknak is alkalmazkodniuk kellett ehhez a helyzethez, így azok elsősorban a közlekedés (vasút elsődlegessége, utak, csatornák építése) irányába tolódtak el. Viszont, érdekes módon, az egyébként fontos mezőgazdaság kevés beruházást kapott. Maguk a beruházások pedig jegybankok létrehozásával, gyarmati kölcsönök segítségével és nagy bankcsoportok közreműködésével valósultak meg.

P. Guillaume professzor könyvének utószavában még a következőkre hívja fel figyelmünket a gyarmatosítással kapcsolatban: nem a fehérek technikai társadalma zsákmányolta ki az alulfejlett területeket, hanem a fehér hivatalnokok és kereskedők. De sok olyan probléma is fölvetődött mindebben a gyarmatosító tevékenységben, amelyek már előbbi korokban is léteztek, így a most alkalmazott megoldások sem voltak teljesen újak, ismeretlenek.

Nem tartja szerencsésnek azt az „absztrakt humanizmust” sem, amelynek nevében a gyarmatosítás során elkövetett szélsőségeket egyesek elítélik: összehasonlítása szerint e korszak *európai munkásainak* sem volt jobb a helyzetük Európában. Anakronizmus tehát azon gondolkodni ma, mi lett volna akkor az ideális megoldás. Befejezésként azért bevallja: „A gyarmatosításnak megvoltak a dicsőséges és a szégyenletes tettei: intellektuálisan ugyanolyan tisztességtelen lenne csak az utóbbiakat kiemelni, mint csak az előbbiekről dicsőítő éneket zengeni.”

A könyv hat *fő fejezete* (I. A világ felosztása; II. Kereszténység és gyarmatosítás; III. Az európai behatolás; IV. A gyarmati közigazgatás; V. Humanitárius tevékenység; VI. A gyarmati világ kiaknázása) és az egész mű után részletes *bibliográfiák* találhatóak. Sajnos, nincs név- és tárgymutató, és ez megnehezíti a visszakereséseket. Viszont *idézetek* színesítik és támasztják alá – még ha a terjedelem megszabta kényszerű keretek között szolid mennyiségben is – itt-ott az elmondottakat. Szimpatikus *vonása* a könyvnek – helyesebben szerzőjének – az, hogy mindvégig távol tartja magát a szélsőséges, esetleges sovinizta, megközelítéstől, problémalátástól, és az, hogy nem akarja minden áron a gyarmatosítást védelmezni: ezért is hivatkozik a bevezető oldalon arra a megkülönböztetésre, amelyet a legújabb kutatások eredménye-

ire támaszkodva a mai kutatók tesznek *kolonializmus* és *kolonizáció* között. Mindez az érvelés megkönnyítését és az árnyaltabb vizsgálódást segítheti elő.

Pierre Guillaume könyvét mindazok haszonnal olvashatják, akik e másfél évszázad gyarmati történelmét a legkülönbözőbb – emberi, történeti, gazdasági, földrajzi, vallási, egészségügyi, oktatási, közigazgatási – megközelítésben tanulmányozzák vagy kívánnák megismerni. A bibliográfiákban felsorolt *egyéb művek* pedig az egyes szakterületek jobb megismerését, továbbgondolását, elmélyítését szolgálhatják.

(Pierre Guillaume: *Le monde colonial, XIXe–XXe siècle* (Gyarmatvilág, XIX–XX. század), Párizs, Armand Colin, 1994, 283 old.)